

Tatjana TKALČEC

Kratak pregled arheoloških nalazišta križevačkog kraja

Prirodno i prometno - geografska obilježja nekog kraja, od prapovijesti do danas, utjecala su na naseljavanje ljudi.

Čovjek je oduvijek birao povoljne položaje koji su pružali mogućnosti za što bolji život.

Naselja su se osnivala u blizini voda, na sunčanim padinama brežuljaka, u krajevima bogatim florom i faunom. Nadalje, ovisno o kulturnim i egzistencijalnim procesima i potrebama u određenom povijesnom razdoblju, birani su povoljni položaji za obranu od neprijatelja.

Osim prirodnih resursa, za prosperitet života od velike je važnosti makroregionalni položaj prostora, prirodne komunikacije i povezanost s drugim regijama.

Križevačko područje, u širem geografskom smislu, pripada kalničko - prigrorskoj regiji.

Kalničko prigorje dio je prostora omeđenog rijekama Savom i Dravom koji predstavlja prirodno sjecište dvaju glavnih longitudinalnih komunikacija što dolinama Save i Drave povezuju Istočnu i Zapadnu Europu i niza transverzalnih komunikacija koje Srednjoj Europi pružaju izlaz na Jadran i, uopće, mediteransko područje.

Promatrajući mikroregionalni položaj Kalničkog prigorja, važan je odnos položaja Križevaca na oko 140 metra nad morem i vapnenačkog Kalnika na 643 metra nad morem.

Južna padina Kalničkog gorja, bogata gorskim izvorima i brzacima, oduvijek je davala povoljne osnovne uvjete za naseljavanje ljudi. Kalnička greda je pružala zaštitu od klimatskih nepogoda sa sjevera. Kalnik je ujedno, svojom sjevernom nepristupačnom stranom, predstavljao prirodno zaleđe u smislu zaštite od neprijatelja.

Iako su i na užem potkalničkom prostoru postojali putevi i komunikacije, ipak je sjecište važnijih prometnica nastalo na geografski prohodnijem području podno Kalničkog gorja - na području današnjih Križevaca.

Križevci se nalaze na diluvijalnoj (pleistocenskoj) gredi na ocjeditom prostoru omeđenom močvarnim aluvijalnim dolinama potoka Vrtlina na istoku i Koruške na zapadu. U odnosu na geografsku os sjever - jug, ističe se njegov smještaj

na izlazu južnog Kalničkog prigorja prema dolini rijeke Glogovnice.

U plodnom, bregovitom križevačkom kraju nastanile su se uglavnom zemljoradničke populacije. Kalnički i užu potkalnički kraj oduvijek je bio gusto naseljen, a ujedno je, u kriznim razdobljima, predstavljao vrst refugija.

Zanimanje eminentnih stručnjaka, intelektualaca, prosvjetara i arheologa za arheološku prošlost križevačkog kraja prisutno je još od prošlog stoljeća.

Svoj su doprinos otkrivanju i poznavanju arheološke građe dali I. Kukuljević Sakcinski, križevački liječnik Fran Gundrum, zatim arheolog Š. Ljubić koji je objavio neke nalaze rimskog novca s područja Križevaca i okolice. Početkom ovog stoljeća Gj. Szabo je upozorio na srednjovjekovne burgove Mali i Veliki Kalnik te na utvrde u Križevcima, Tremama, Cirkveni, Sv. Petru Čvrstecu, na "drevnu crkvu" u Glogovnici.¹ Sredinom stoljeća učitelj V. Dukić istražuje prapovijesne lokalitete Apatovac - Hum, Bektinec - Krč i Bektinec - Imbralovec.² Prva rekognosciranja ovoga kraja proveo je D. Zajc. On je izveo i pokusna sondažna iskopavanja na području Velikog Kalnika gdje je našao vrijedne kasnobrončanodobne nalaze.

Slijedilo je nekoliko arheoloških iskopavanja i rekognosciranja lokaliteta s područja Križevaca i okolice koja su proveli zainteresirani stručnjaci arheolozi (S. Dimitrijević, S. Ercegović, Z. Marković, Ž. Tomičić, zatim N. Majnarić-Pandžić u suradnji s Gradskim muzejom u Križevcima).

Krajem 70-tih Gradski muzej u Križevcima dobiva stalnog arheologa Z. Homena koji aktivno radi na istraživanju arheološke baštine križevačkog kraja. Z. Homen je poduzeo niz pokusnih iskopavanja samostalno ili u suradnji s arheološkim ustanovama iz Zagreba.

¹ Gj. Szabo, Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1917.

² Godine 1954. Gradski muzej u Križevcima djelomično je otkupio arheološku zbirku V. Dukića

U novije se vrijeme radi na upotpunjavanju arheološke slike Kalničkog prigorja. Tako je Z. Homen obradio 50-ak lokaliteta Općine Križevci za Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske. Pregled arheološke topografije Kalničkog prigorja i okolice Križevaca dao je 1993. god. Ž. Tomičić. Navodi da je "na području općine Križevci dosad ubicirano 81 arheološko nalazište, od kojih za 23 nalazišta nije utvrđen karakter ili vremenska pripadnost" (Tomičić, 1993:33).

Za potpuniju sliku arheološke topografije ovog kraja nužno je provesti detaljno i sistematsko rekognosciranje terena.

U daljnjem tekstu dan je prikaz datacijski opredjeljenih arheoloških nalazišta po vremenskim razdobljima.

Mlade kameno doba - neolitik

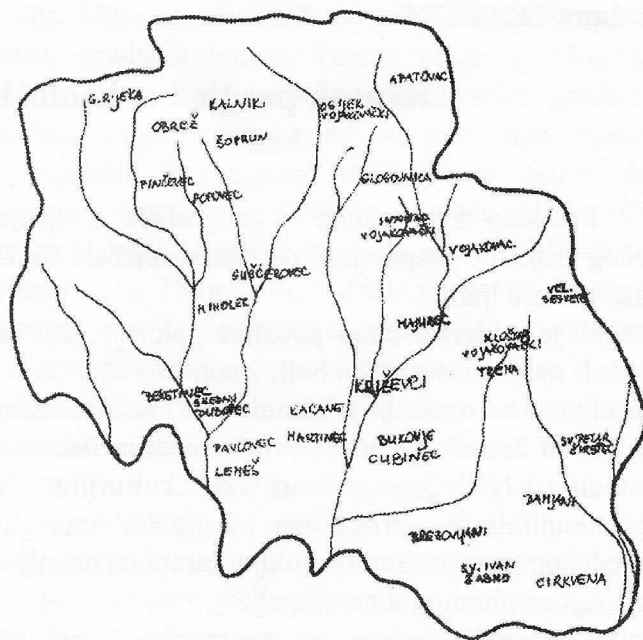
U neolitiku³ čovjek uglavnom prekida s dotadašnjim nomadskim načinom života. Lovačko - sakupljačka privreda više nije jedini način nabavljanja sredstava za život. Razvija se zemljoradnja i motičarska obrada polja. Čovjek domestificira životinje i počinje se baviti stočarstvom. Uz poljoprivredu i stočarstvo važna privredna grana bio je ribolov. U ranoj se fazi naselja formiraju na prirodnim uzvišenjima u blizini izvora vode. Čovjek stanuje u zemunicama, a kasnije gradi poluzemunice i nadzemne kuće.

Pokojnici su se često ukopavali unutar naselja i to u zgrčenom položaju, na lijevom ili desnom boku, uz priloge keramičkih posuda.

Neolitički se čovjek vješto bavi lončarstvom, prvenstveno za vlastite potrebe, odnosno za potrebe uže zajednice u kojoj živi. Arheološki nalazi pružaju dokaze o poznavanju tehnike tkanja, zatim o vještom izrađivanju i obradi kamenog i košanog oruđa i oružja te o nekim oblicima religioznosti već u ta najstarija vremena.

³ U starijoj se literaturi početak neolitika stavljao oko 5000. godine, a kraj oko 2400. godine.

U novije se vrijeme, zahvaljujući suvremenijim metodama datacije, došlo do drugačijih spoznaja. Uglavnom se datacija svih kultura i kulturnih grupa pomiče dublje u prošlost. Tako Z. Marković granicu između neolitika i eneolitika stavlja već oko 3500. godine. Relevantne podatke o dataciji pojedinih lokaliteta daje datacija C₁₄ metodom, koja je, nažalost, vrlo skupa i za nas, u većini slučajeva nedostupna. Ipak smo na putu da korigiramo zastarjele datacije.

Slika 1: Skica Kalničkog prigorja s istaknutim imenima mjesta oko kojih su ustanovljena arheološka nalazišta i nalazi.

Na križevačkom je području poznato kasnoneolitičko naselje u selu GORNJI BREZOVJANI kraj Sv. Ivana Žabna, oko 13 kilometara južno od Križevaca. Lokalitet se nalazi na prirodnom uzvišenju pogodnom za naseljavanje i bavljenje stočarstvom. Istraživao ga je 1973. godine S. Dimitrijević (Arheološki institut Sveučilišta u Zagrebu) u suradnji s Gradskim muzejom u Križevcima. To je jednoslojno naselje sa zemunicama, jamskim objektima - lončarskim radionicama i jamama za otpatke. Keramički je materijal bogat i stilski vrlo prepoznatljiv. Od ostale arheološke građe prisutan je vješto izrađen litički materijal: sjekire, klinovi, strugala, nožići i drugo. S. Dimitrijević je ovo nalazište izdvojio kao regionalnu manifestaciju sopotske kulture i nazvao je "tipom Brezovljani".

Dimitrijević iznosi, između ostalog, pretpostavku da je istražen dio naselja mogao biti radionički sektor, specijaliziran za proizvodnju lončarske robe što bi bio jedinstven slučaj u neolitiku sjeverne Hrvatske.

Slika 2: Gornji Brezovljani, neolitik - brezovljanski tip sopotske kulture (prema: Dimitrijević, 1979., str.339, Sl.19, br.6)

Na samom kraju neolitika došlo je do ekspanzije sopotske kulture što se na ovom području manifestiralo pojavom novih naselja sopotske populacije.

U selu BEKETINEC, 14 kilometara zapadno od Križevaca, na položaju Krč, učitelj V. Dukić je 1950. godine obavio pokusna iskopavanja, a kasnije je na lokalitetu Gradski muzej u Križevcima proveo rekognosciranje.

Ustanovljeno je naselje sopotske populacije. Četiri kilometara južno od Križevaca, izvan sela KARANE, na položaju Belavine, Z. Homen je 1985. godine pokusnim iskopavanjem ustanovio višeslojno naselje s kontinuitetom od kasnog neolitika (sopotske kulture) do u eneolitik.

Osim nalazišta na kojima su obavljena sustavna ili pokusna arheološka istraživanja, poznat je veći broj slučajnih nalaza kamenih sjekira koje se okvirno datiraju od neolitika do brončanog doba.

Bakreno doba (eneolitik)

U bakrenom dobu ili eneolitiku dolazi do pojave upotrebljavanja bakra i zlata za izradu nakita, oruđa i oružja.

Na području sjeverozapadne Hrvatske došlo je do autohtonog, kontinuiranog razvoja ranih eneolitičkih kultura. Inače je to nemirno vrijeme kada dolazi do migracija balkansko-maloazijskih i stepskih indoeuropskih naroda. Stanovništvo se i dalje bavi stočarstvom, zemljoradnjom i lovom, a naselja se formiraju na prirodno zaštićenim položajima. Uz skeletne ukope u naseljima, javljaju se i paljevinski grobovi i dolazi do izdvajanja groblja izvan naselja.

U novije je vrijeme izdvojena tzv. Seče-kultura (prema lokalitetu Seče kraj Koprivnice) koja predstavlja najraniji eneolitik na prostoru sjeverozapadne Hrvatske.

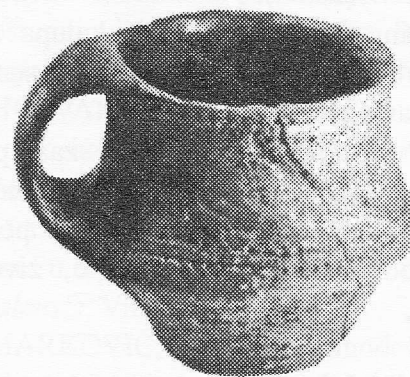
U Kalničkom se prigorju naišlo na tragove Seče-kulture na lokalitetima SV. PETAR ČVRSTEC-Grabrovec i KARANE-Belavine.

Kalničko je područje bogato arheološkim tragovima eneolitičkih populacija. Najveći je broj lasinjskih nalazišta, na kojima su obavljena zaštitna ili pokusna iskopavanja (BEKETINEC-Imbralovec, BUKOVJE, ČVRSTEC-Grabrovec) i rekognosciranje (PAVLOVEC RAVENSKI).

Kameni proizvodi s ovih lokaliteta pokazuju standardne forme litičke produkcije kasnog neolitika i eneolitika (kamene sjekire i motike, mikrolite, jezgre i odbačke). Brojni su nalazi različitih ulomaka keramičkih posuda karakterističnih oblika i načina ukrašavanja.

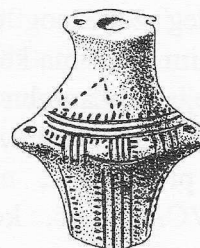
U kasnoj fazi eneolitika došlo je do ekspanzije vučedolske kulture.

Na lokalitetu APATOVAC-Hum, na istočnim kalničkim obroncima, otkriveno je naselje gradinskog tipa koje su zaposjedali nosioci vučedolske kulture.

Slika 3: Beketinec-Imbralovec, eneolitik - lasinjska kultura (prema: Homen, 1990., str.57, Sl.4, br.8)

Lokalitet je 40-tih godina istraživao V. Dukić, a godine 1977. je Z. Marković obavio pokusno iskopavanje manjeg opsega koje je dalo izvanredne nalaze. Otkriveni su ostaci podnice nadzemne kuće, nađeni su ulomci keramičkih posuda, mali glineni idoli i zoomorfne figurice, koštano i kameno oruđe.

Slika 4: Lasinjska keramička bočica iz Beketinca, visina oko 6 cm (prema Homen, 1990., str.56, Sl.3, br.2)

Brončano doba

Kovanje i lijevanje bronce (legure bakra i kositra) uzrokovalo je razvoj metalurgije i trgovine. Dolazi do sve većeg društvenog raslojavanja.

Tragove ranog brončanog doba nalazimo na VELIKOM KALNIKU i PAVLOVCU RAVENSKOM gdje su nosioci tzv. licenskokeramičke kulture u relativno kratkom periodu stanovali (ta je populacija živjela mobilnim načinom života nomadskih stočara).

Otkriveno je više nalaza i nalazišta iz kasnog brončanog doba čiji su nosioci populacija tzv. kulture polja sa žarama. Ustanovljene su dvije izrazite zone naseljavanja, nizinska (KRIŽEVCI-Ciglana i MARTINEC) i brdska (IGRIŠĆE, VELIKI KALNIK, KALNIK-Vilhelmova kuća, KALNIK-Dom općinskih službenika i ostava bronca APATOVAC-Brežanci).

Brončani predmeti i nalazi kalupa za izradu metalnih predmeta dokaz su da je to stanovništvo dobro poznavalo metalurgiju.

Pokretni arheološki nalazi zastupljeni su keramičkim posudama, brončanim oruđem, oružjem i nakitom, utezima za tkalački stan, perlama od jantara i od plave staklene paste, životinjskim kostima itd.

Željezno doba

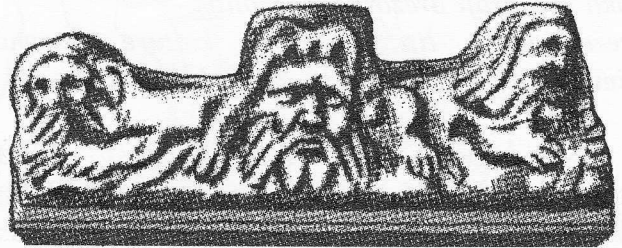
Do sada nisu poznati nalazi iz starijeg željeznog doba (halštat).

Osvajački pohodi Kelta, koji prodiru iz zapadne Europe, utjecali su i na naše krajeve. Sjeverozapadna je Hrvatska bila naseljena keltskim Tauriscima koji su se, više ili manje, asimilirali s domaćim stanovništvom. Keltsko - latensku materijalnu kulturu karakterizira proizvodnja željeznih predmeta i izrada keramičkih posuda na brzorotirajućem kolu.

Nalazi iz mlađeg željeznog doba ili latena zastupljeni su slučajnim nalazima keltskog novca. U Arheološkome muzeju u Zagrebu pohranjeni su željezni predmeti iz uništenog paljevinskog keltskog ratničkog groba iz prijelaza 2. na 1.st.pr.n.e. s područja VOJAKOVCA (mač, koplje, umbo -

metalno pojačanje štita, bojni nož, britva, lančani - čakanirani pojas).

Rimsko doba i antika

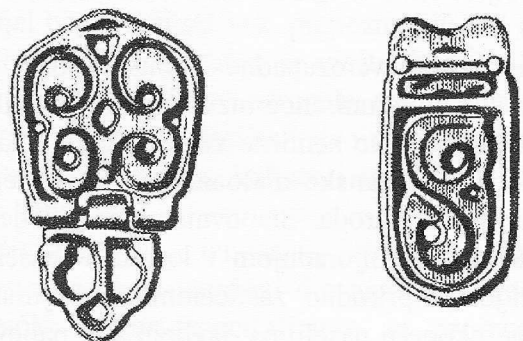
Slika 6: Mramorni rimski sepulkralni spomenik - stela, Križevci-groblje, 2./3.st. (prema: Tomičić, 1993., str.31)

Ovo je razdoblje zastupljeno nalazima četrdesetak novčića koji potječu iz 1. do 4. st. i jednim sepulkralnim spomenikom. U literaturi (DEMO, 1982) se pretpostavlja postojanje *ville rustice* kod SV. IVANA ŽABNA.

U okolici Križevaca na nekoliko se mjesta naziru tragovi antičkih cesta. Pretpostavlja se trasa ceste koja je od Varaždinskih Toplica (Aquae Iassae) preko Kalnika (Kozjeg hrpta i Vratna) dolinom Glogovnice vodila do Križevaca i preko Sv. Ivana Žabna dalje na istok. Takvu pretpostavku potvrđuje i raspored nalaza.

U samim se Križevcima pretpostavlja postojanje antičkog naselja ispod današnjeg Donjeg grada.

Srednji vijek

Slika 7: Dio pojasne garniture iz ratničkog avarskog groba, 8. st. (prema: Tomičić, 1993., str.36)

O kontinuitetu života, na ovom prostoru u vrijeme dolaska Avara i Slavena svjedoči samo pojedinačan nalaz dijelova brončanog okova pojasa iz drugog avarskog kaganata s nepoznatog nalazišta.

Tragove kulture koja se od kraja 10. stoljeća do u 12/13. st. razvila u ovom dijelu Karpatske kotline, tzv. bjelobrdske kulture, nalazimo na dva lokaliteta: POPOVEC-Breg i OBREŽ-Prekrižje. Na oba se lokaliteta radi o kosturnim grobljima na redove gdje su pokojnici pokopani s karakterističnim S-karičicama. Nađena je i jedna grozdolika naušnica, ogrlica od poliedarskih perli i bijelih kauri-pužića. Nalaz olovnog križića upućuje na kršćanski karakter zajednice.

Godine 1193. prvi se puta spominje ime Cris. Srednjovjekovni su Križevci bili smješteni na sjecištu prometnica koje su nastale na starim antičkim prometnicama. Via regis Colomani, cesta prema Zagrebu, poznata je iz više srednjovjekovnih listina. U literaturi se često raspravljalo o točnom položaju križevačke srednjovjekovne utvrde. Nadamo se da će daljnja istraživanja dati odgovor na to pitanje.

Mnogo je još nepoznanica o kontinuitetu naseljavanja kalničko-križevačkog kraja od prapovijesti do kasnog srednjeg vijeka. Ipak, aktivnošću arheologa, u suradnji s povjesničarima, povjesničarima umjetnosti i drugim stručnjacima, rekonstruirana se dinamika prošlosti i time osvježava kulturni identitet kraja.

LITERATURA

1. Ž. DEMO, Prilog topografiji križevačke regije u antičko doba s osvrtom na numizmatičke nalaze, *Križevački zbornik II*, Križevci, 1982.
2. S. DIMITRIJEVIĆ, Sjeverna zona. Brezovljanski tip sopotske kulture, *Praistorija jugoslavenskih zemalja II*, Sarajevo, 1979., str. 333-349.
3. D. FELETAR, Geografske značajke križevačke regije, *Umjetnička topografija Hrvatske*, Zagreb, 1993., str.15-22.
4. Z. HOMEN, Lasinjski naseobinski elementi i novi nalazi iz Beketinca, *Muzejski vjesnik* br. 3, 1982., str. 42-49.
5. Z. HOMEN, Lokaliteti lasinjske kulture na križevačkom području, *Izdanja HAD-a 14* (posebni otisak), Zagreb, 1990.
6. Z. HOMEN, Novi kasnobrončanodobni lokalitet u Križevcima, *Muzejski vjesnik* br. 5, 1982., str. 18-24.
7. Z. HOMEN, Novi nalazi na Kalniku, *Muzejski vjesnik* br. 4, 1981., str. 19-24.
8. Z. HOMEN, Novo nalazište lasinjske kulture u Bukovju kraj Križevaca, *Muzejski vjesnik* br. 4, 1981., str. 15-19.
9. Z. HOMEN, O jednom nalazu sa križevačke ciglane, *Muzejski vjesnik* br. 6, 1983.
10. Z. HOMEN, Otkriće kaštela na Kalniku, *Muzejski vjesnik* br. 11, str. 29-31.
11. Z. HOMEN, Pokusno sondiranje na ranosrednjovjekovnoj nekropoli u Popovcu, *Muzejski vjesnik* br. 7, 1984., str.49-52.
12. A. HORVAT, Osvrt na urbanističku koncepciju jezgre Križevaca, *Križevački zbornik II*, Križevci, 1982., str. 135-148.
13. N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu, *Acta Musei Cibalensis*, Vinkovci, 1970.
14. Z. MARKOVIĆ, Kasnobrončanodobni lokaliteti oko Križevaca, *Križevački zbornik II*, Križevci, 1982.
15. Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin, 1990.
16. Ž. TOMIČIĆ, Arheološka topografija Kalničkog prigorja i okolice Križevaca, u: *Križevci grad i okolica, Umjetnička topografija Hrvatske*, Zagreb, 1993., str. 23-39.
17. Ž. TOMIČIĆ, Popovec-Breg, ranosrednjovjekovno groblje, *Arheološki pregled* 28(1987), Ljubljana, 1989., str. 198-200.
18. Ž. TOMIČIĆ, Prekrižje - Gornji Obrež na Kalniku, ranosrednjovjekovno groblje, *Obavijesti*, Zagreb, br. 1, 1988., str. 25-27.